

# Odnos med religijo in filmom v luči treh primerov

## 1 Uvod

Potem ko je zadnje desetletje dvajsetega stoletja prineslo uresničitev obsežnega projekta ekranizacije Svetega pisma<sup>1</sup>, je verjetno marsikdo pričakoval, da bo v prvih letih novega tisočletja z vidika ustvarjanja filmov z versko vsebino sledilo bolj umirjeno obdobje. Vendar se to ni zgodilo. Prej omenjeni tako imenovani *televizijski Bibliji* je namreč sledila sicer manjša televizijska serija *Jezusovi prijatelji*, poleg te pa se je zvrstila še cela vrsta drugih filmov, ki se je tako ali drugače dotikala verske tematike.

Zagotovo pa sta prvo desetletje tretjega tisočletja s svojo odmevnostjo oziroma kontroverznostjo najbolj zaznamovala dva filma. Prvi je *Kristusov pasijon* (2004), ki ga je režiral Mel Gibson in govori o zadnjih urah Jezusovega življenja, drugi pa *Da Vincijeva šifra* (2006).<sup>2</sup> Ta je nastal v režiji Rona Howarda na podlagi istoimenskega svetovno uspešnega romana pisatelja Dana Browna, ki se med drugim ukvarja s katoliško ustanovo Opus Dei in teorijo o tem, da je imel Jezus potomce.

Seveda so poleg omenjenih v zadnjih desetih letih nastali še številni drugi filmi, tako v zvezi s katoliško oziroma krščansko kot v zvezi z drugimi religijami. Vsi skupaj pa dokazujejo, da so filmi z versko tematiko stalnica v filmskem svetu. Da je temu tako, pričča tudi seznam filmov, ki prikazujejo zgodbo o Jezusu Kristusu in jih nekateri poimenujejo tudi kristološki filmi. Ta že krepko presega 100 naslovov, ki se časovno razprostirajo od samih začetkov filma pred dobrimi sto leti do danes.<sup>3</sup>

To, da so filmi z versko tematiko tako neprekinjeno in razmeroma močno prisotni v filmu, pravzaprav ne preseneča. Religija se namreč dotika temeljnih vprašanj človekovega obstoja in kot taka zadeva slehernega posameznika. Zaradi tega je zasedala bolj ali manj pomembno mesto skozi vso človeško zgodovino ter postavila vrednostne temelje današnje civilizacije. Omenjeno obenem pomeni, da ima že zelo dolgo preteklost in je posledično tudi zaradi tega bogat bazen tem, iz katerega lahko črpajo filmski ustvarjalci.

Hkrati pa se tudi religije same oziroma njihovi predstavniki zavedajo moči, ki jo ima film kot množični medij. Kot ugotavljata filmska zgodovinarja David Bordwell in Kristin Thompson, "filmi vplivajo na to, kako se oblačimo ali oblikujemo pričesko, kako govorimo ali ravnamo, v kaj verjamemo ali o čem dvomimo, in še na mnoge druge vidike našega življenja, obenem pa nam lahko nudijo tudi močna estetska doživetja, nas seznanjajo z različnimi kulturami in novimi načini razmišljanja".<sup>4</sup>

## 2 Razmerje med religijo in filmom

Ob vsem tem se tako rekoč samodejno postavlja vprašanje odnosa med religijo in filmom, ki sicer traja že vse od začetka sedme umetnosti – v letih od 1897 do 1907 je nastalo okoli 20 francoskih, italijanskih, britanskih in ameriških *Pasijonov*<sup>5</sup>. Ta odnos je mogoče analizirati oziroma proučevati na različne načine. Glede na to, da sta religija in film vzpostavila interakcijo že od samega začetka slednjega, je vsekakor zanimiv

zgodovinski pristop k temu vprašanju. Ta lahko na primer razkrije, kako se je odnos med obravnavanima dvema svetovoma spreminjal skozi čas. Zanimiv je tudi psihoanalitični pristop, ki bi lahko podal odgovor na to, kako filmi z versko tematiko vplivajo na vernike po eni ter nevernike po drugi strani. Ali pa na primer teološki pogled na to, koliko tovrstni filmi prispevajo k utrjevanju posamezne verskih nauk, ali trženjska analiza vpliva odziva Cerkve na prodajo posameznega filma.

V skladu s tem so nastale tudi različne klasifikacije filmov z versko tematiko, še posebej kristoloških filmov, ki so zaradi središčne vloge Jezusa Kristusa v krščanstvu, najbolj razširjeni religiji na svetu, verjetno najštevilnejša skupina tovrstnih filmov.<sup>6</sup>

Pri analizi odnosa med religijo in filmom je najprej potrebno določiti, kaj natančno je predmet analize. Zagotovo so to filmi kot taki, a seveda ne vsi. Na neki načelni ravni je sicer mogoče določiti neki splošen odnos religije do filma kot takega, vendar pa to ne ponudi uporabnega orodja za analizo posameznega filma in njegovo primerjavo z drugimi. Zato je znotraj celotnega filmskega spektra potrebno izluščiti tiste, ki imajo takšno ali drugačno versko tematiko. Takšen pristop omogoča oblikovanje bolj praktičnega miselnega orodja za obdelavo posameznega filma oziroma analizo odnosa med filmom in religijo.

Pri tem bi lahko filme z versko tematiko<sup>7</sup> na temeljni ravni razdelili v tri kategorije. V prvo sodijo filmi, ki s svojo vsebino v celoti ali v pretežnem delu sledijo naukom in načelom religije ali več religij, o katerih govorijo, ter na ta način služijo kot nekakšno oznanjevalsko orodje ali avdiovizualni katekizem. Tovrstne filme se lahko označi za *verske filme*. Sem sodijo zlasti tako imenovani hagiografski filmi.<sup>8</sup> Seveda ne vsi, ampak tisti, ki so pri predstavljanju za posamezno vero

pomembnih likov oziroma osebnosti zvesti verskemu izročilu.

Takšni filmi kažejo, da lahko sedma umetnost služi kot izredno orodje za oznanjevanje oziroma širjenje vere. Če se osredotočimo le na igrane celovečerne filme ter znotraj tega le na filme s krščansko versko tematiko, potem lahko v to skupino uvrščamo zlasti mnoge biblične filme, torej filme o svetopisemskih likih, kot je na primer *Jezus* (1999) režiserja Rogerja Younga, ali filme o svetnikih, kot je *Sveti Anton Padovanski* (2002) režiserja Umberta Marina.

V drugi kategoriji filmov z versko tematiko pa se nahajajo filmi, ki se sicer sučejo okrog določene verske teme, a pri tem s svojo vsebino oziroma pristopom ne služijo kot oznanjevalec vere. Prej nasprotno, tovrstni filmi pogosto rušijo, omalovažujejo verska načela, se jim posmehujejo ali pa določeno versko temo le uporabijo kot izhodišče oziroma ogrodje, katerega vsebina potem služi povsem drugotnemu pomenu, predvsem zabavi. Za potrebe tega članka označimo te filme kot *versko obarvane filme*.

Znotraj teh filmov je mogoče razločiti več podkategorij. V eno sodijo filmi, ki versko zgodbo pretvorijo v vizualni, epski spektakel, ki poskuša s slavnimi igralskimi imeni, dovršenimi posebnimi učinki, bogato kostumografijo in scenografijo pritegniti čim širše množice. Šolski primer je *Ben Hur* (1959) režiserja Williama Wylerja.

Druga podkategorija so filmi, ki namerano provocirajo vernike ali Cerkev. Sem na primer sodi *Dogma* (1999) režiserja Kevina Smitha. Taki filmi sicer pogosto poskušajo biti tudi komični, a žal prevečkrat na žaljiv način. Zato jih je potrebno ločevati od dobronamernih verskih komedij, kot sta na primer *Vsemogočni Bruce* (2003) in *Vsemogočni Evan* (2007), ki ju je režiral Tom Shadyac. Njun namen je predvsem zabavati, ne provocirati oziroma zabavljati. Nič drugače ni pri številnih trilerjih

in grozljivkah, katerih gonilo je verska tematika, pogosto povezana s Satanom. Primera sta *Hudičev odvetnik* (1997) in serija filmov *Izganjalec hudiča*, ki se je začela leta 1973.

V tretjo kategorijo filmov z versko tematiko sodijo pravzaprav filmi, ki so nekje na meji med prvo in drugo kategorijo. Gre za filme, ki se vrtijo okrog določene verske teme, pri čemer pa je njihov glavni namen osvetliti določeno versko problematiko. Ob tem nekateri odkrito in upravičeno grajajo, drugi poskušajo ostati nevtralni in odločanje prepuščajo gledalcu, tretji ponujajo predloge za rešitve. Nekateri so pri tem do same religije pozitivno naravnani, drugi negativno, še posebej do hierarhičnih struktur, kot je Cerkev. Za posamezno religijo so tovrstni filmi, ki jih lahko poimenujemo *angažirani filmi z versko tematiko*, verjetno najpomembnejši, saj ji služijo kot nekakšno zrcalo in spodbuda k spremembam. V to skupino sodita na primer *Dvom* (2008), ki ga je režiral John Patrick Shanley, in *Sestre magdalenke* (2002) Petra Mulana.

Čeprav je v osnovi za vsak film mogoče reči, da za njim stoji tudi določen finančni motiv, pa se pri nekaterih filmih navzven zdi, da je ta motiv veliko bolj v ospredju kot pri drugih. Pri filmih iz prve kategorije se tako, vsaj navzven, zdi, da jim je poleg finančnega vsaj enako pomemben tudi verski motiv. Že omenjena zbirka svetopisemskih filmov je takšen primer. Resda ob njej ni mogoče zanikati tudi finančnega motiva, vendar ima hkrati močno izražen namen na filmski trak spraviti najbolj znane svetopisemske zgodbe in jih tudi na ta način približati širšim množicam. Na to kaže še poslanstvo produkcijske hiše Lux Vide, ki stoji za to zbirko. Zastavili so si namreč nalogo, da bodo ustvarjali kakovostne televizijske vsebine, ki bodo poudarjale močne družinske in kulturne vrednote in se izogibale nasilnim in drugače motečim vsebinam.<sup>9</sup>

Nekateri avtorji oziroma filmski studii pa se po drugi strani snemanja filmov z versko tematiko več kot očitno lotevajo predvsem z namenom, da bi globoko zasidranost religije in njenih elementov v družbeno tkivo čim bolj finančno izkoristili. Pri tem uberejo različne pristope, velik del takšnih filmov pa je najti zlasti v zgoraj navedeni drugi kategoriji.

Že ta zelo površinski pregled kaže na raznolikost odnosa med filmom in religijo. Seveda je mogoče poleg naštetih najti še kakšen drugačen odnos in seveda so filmi, ki jih je mogoče znotraj takšne klasifikacije šteti za mejne. Tak je na primer Gibsonov *Kristusov pasijon*<sup>10</sup> (2004). Ta je namreč po eni strani zelo provokativen, med drugim s svojim nazornim prikazom nasilja nad Jezusom od njegovega prijetja do križanja, po drugi strani pa z izrednim naporom za čim bolj verističen prikaz takratnega dogajanja, vključno z dialogi v aramejščini in latinščini, gre v smeri filmov, ki razširjajo svetopisemsko besedo.

### 3 Trije primeri

Na tej točki velja preiti na nekoliko podrobnejši vpogled v tri konkretne filme, ki imajo vsak drugačen odnos do religije oziroma predstavljajo zgoraj navedene tri kategorije filmov – verske filme, versko obarvane filme in angažirane filme z versko tematiko. Kot primeri bodo služili *Jezus* (1979) za prvo, *Ben Hur* (1959) za drugo in *Dvom* (2008) za tretjo kategorijo filmov z versko tematiko.

#### 3.1 Jezus (1979)<sup>11</sup>

V letu 2009 je minilo že 30 let od premiere filma Jezus, za katerim stoji evangeličanska organizacija Campus Crusade for Christ s sedežem v ZDA. Ta dokumentarno obarvana biblična drama je od leta 1979 do danes zabeležila že več kot šest milijard ogledov, pri čemer je po podatkih organizacije spodbudila že več kot 225 milijonov posameznikov, da so se odločili za krščanstvo.

Za samo distribucijo filma, ki temelji na evangeliju po Luku, danes skrbi organizacija Jesus Film Project. Ta je film doslej uspela prevesti oziroma sinhronizirati že v več kot 1000 jezikov, tudi v slovenščino, na svoji spletni strani [www.jesusfilm.org](http://www.jesusfilm.org) pa omogoča brezplačen ogled filma v teh jezikih. V slovenščino sinhronizirana različica poleg osnovne, dve uri trajajoče drame ponuja še enourno, otrokom namenjeno priredbo filma ter avdio posnetek.

Glavni cilj organizacije Jesus Film Project je filmsko zgodbo o Jezusu s pomočjo sinhronizacij narediti dostopno čim širšemu krogu ljudi po vsem svetu. Da bi zgodbo še bolj približali tistim, ki ne izhajajo iz krščanskih okolij, so filmu leta 2003 na začetku dodali še starozavezni uvod. Ta s pomočjo pripovedovalca gledalca popelje od stvarjenja sveta prek zgodbe o Adamu in Evi in Abrahama do napovedi prerokov o prihodu Mesije ter nato do njegovega dejanskega prihoda.

Na tem mestu se nato začne osnovni film, pri čemer nevidni pripovedovalec ohrani pomembno povezovalno vlogo skozi vso zgodbo. Prav nenehna prisotnost pripovedovalca je tudi dokaz, da pravzaprav ne gre za klasično biblično dramo, ampak za tako imenovano dokudramo, mešanico dokumentarnega in igranega filma. Zgodba sledi Jezusu (igra ga Brian Deacon) vse do križanja in vstajenja, na koncu pa se zaključi s pripovedovalčevim sklepnim povzetkom in sporočilom.

Obravnani film je predvsem orodje za oznanjevanje evangelija oziroma širjenje Jezusovega sporočila po vsem svetu, torej nekakšen filmski misijonarski pripomoček, ki kot končni izdelek deluje kot predavanje oziroma nagovor<sup>12</sup>, podprt z video prizori. Kot tak pa je *Jezus* odličen primer tako imenovanih verskih filmov.

### 3.2 Ben Hur (1959)<sup>13</sup>

Zgodbo o Ben Huru je na filmski trak prvi posnel Sidney Olcott leta 1907, leta 1925 pa se

je Ben Hura velikopotezno lotil tudi režiser Fred Niblo. Najboljše in obenem najbolj znano različico Ben Hura je leta 1959 režiral William Wyler. Njegova več kot triurna uprizoritev Ben Hura je leta 1960 prejela kar 11 oskarjev. Poleg tega je ta film prejel še vrsto drugih nagrad.

Wyler, ki se je v svojem življenju kot režiser podpisal pod okrog 70 filmov, je tako kot pred njim že Fred Niblo zgodbo o Ben Huru povzel po romanu Ben-Hur: povest iz Kristusovih časov, ki ga je leta 1880 napisal visoki ameriški častnik in pisatelj Lewis Wallace. Ta njegov roman je preveden tudi v slovenski jezik. Zgodba se odvija v Jeruzalemu v času rimskega imperija in se ves čas tesno navezuje na začetke krščanstva.

Pripoved govori o mladem in uglednem judovskem princu Judu Ben Huru (Charlton Heston) in njegovem prijatelju iz otroških časov, ambicioznem Mesali (Stephen Boyd), ki po vrnitvi iz Rima prevzame upravljanje uporniške Judeje. Kmalu se pokaže, da imata kot odrasla človeka drugačne poglede na stvari, zato Mesala izrabi neki nesrečen pripetljaj, da po krivem obtoži Ben Hura. Medtem ko Ben Hura pošljejo v suženjstvo na rimsko galejo, njegovo mater in sestro pošljejo neznano kam. S tem pa se dolga in razgibana pot Ben Hura šele začne.

Gre za epski spektakel z bogato scenografijo in kostumografijo, zvezdniško igralsko zasedbo, odlično glasbo in posebnimi učinki ter množicami statistov. S tem in s svojim navezovanjem na začetke krščanstva je Ben Hur šolski primer versko obarvanih filmov.

### 3.3 Dvom (2008)<sup>14</sup>

Šestdeseta leta preteklega stoletja so bila v marsičem prelomna in polna družbenih sprememb. Med drugim jih je močno zaznamoval tudi ameriški predsednik John F. Kennedy, ki je umrl v atentatu leta 1963. Le leto kasneje se odvija zgodba filma *Dvom* ameriškega režiserja Jasona Patricka Shanleyja.

Shanleyjeva drama se torej odvija v času po Kennedyjevi smrti, v katoliški osnovni šoli svetega Nikolaja v Bronxu. Glavni lik je ravnateljica, sestra Aloysius Beauvier (Meryl Streep), ki šoli vlada z železno roko in kar-se-da nasprotuje takšnim in drugačnim spremembam strogih šolskih pravil. Zato ji je toliko bolj trn v peti njen nadrejeni, živahni in bolj človeški duhovnik Brendan Flynn, ki je do učencev prijateljski in odprt, hkrati pa naklonjen omilitvi pravil.

Do njunega odkritega spopada pride, ko mlada in naivna sestra James (Amy Adams) ravnateljici izrazi sum, da je Flynn zlorabil Donalda Millerja, prvega temnopoltega učenca, ki sicer na šoli nima nobenih prijateljev. Ravnateljica je prepričana v duhovnikovo krivdo, čeprav za to nima nobenega tehtnega dokaza in čeprav kakršnokoli zlorabo zani-kata tudi Flynn in Miller.

Dvom se dotika občutljivega vprašanja zlorab otrok s strani duhovnikov, vendar pa je to le podlaga za glavno vprašanje, s katerim se ukvarja film – to je vprašanje tanke meje med dvomom in prepričanostjo, o čemer že na začetku filma v svoji pridigi govori oče Flynn. Režiser uspe s spretno režijo tudi pri gledalcu ustvariti občutek zbezanosti, ki nastane ob pomanjkanju dokazov in ki celo v trdno prepričane zaseje dvome. Tako se ne samo glavni liki, temveč tudi gledalci na koncu filma sprašujejo, kdo je lagal, kaj se je dejansko zgodilo, komu verjeti, kdo je ravnal prav.

Gre za mojstrsko režiran film z odličnim scenarijem in vrhunsko odigranimi glavnimi vlogami, ki katoliške Cerkve kot take kljub ukvarjanju z zanjo občutljivimi temami ne kaže v slabi luči, temveč se raje trudi nepristransko prikazati pričakovane in večne dileme, ki so jim izpostavljeni duhovniki in šolske sestre pri delu z mladino.

Film pri tem ne obsoja nobene strani, temveč poskuša skozi ravnanje glavnih likov

dopovedati, da je prav obsojanje brez utemeljene podlage zelo nevarno in neodgovorno početje, ki lahko škodi tako neposredno vpletenim osebam kot tudi ustanovam in odnosom v družbi. Poleg tega se film v ozadju dotakne še vprašanj morebitne zastarelosti oziroma prevelike strogosti Cerkve, njene hierarhične ureditve in odnosa do spolnosti in novosti nasploh, primerne obnašanja Božjih služabnikov ter položaja redovnic v Cerkvi, kjer pa prav tako oblikovanje mnenja prepuusti gledalcu.

Na podlagi vsega navedenega lahko *Dvom* štejemo za angažiran film z versko tematiko, saj osvetljuje določeno versko problematiko in pri tem hkrati podaja določene predloge.

### 4 Sklep

Navedeni primeri nakazujejo, da je pravzaprav vsak film zgodba zase in je vsakršna preveč toga oziroma fiksna klasifikacija lahko prej ovira kot pripomoček pri analizi filmov in njihovega odnosa do religije. Zato si je na podlagi osnovnega vprašanja, ki nas zanima, bolje zastaviti kar se da splošen, a še uporaben model klasifikacije filmov, ki je po eni strani sposoben zajeti čim večji del relevantnih filmskih naslovov, po drugi strani pa ponuditi uporabno orodje za primerjanje, analizo.

Tovrsten pristop pri svoji analizi kristološkega filma omenja tudi Dario Edoardo Viganò. Glede na odnos do originalnega svetopisemskega besedila filme deli v tri kategorije – transpozicija, prevajanje in nezvesti prevod<sup>15</sup>. Za transponiranje gre vsakič, kadar se avtor omeji na to, da novo sredstvo in njegove izrazne zmožnosti uporabi le za to, da z njimi spet izrazi prvotne besede. Za prevajanje gre, ko se poskuša prvotno besedilo preleti v nov kontekst, tak, ki preveva avtorja v trenutku, ko piše na novo, pri nezvestem prevodu pa neko besedilo služi le kot pretveza.

Temu do določene mere sledi tudi v tem besedilu navedena razdelitev filmov z versko

tematiko na tri kategorije – verske filme, versko obarvane filme in angažirane filme z versko tematiko. Seveda ni vseobsegajoča. Obstajajo izjeme, a vendarle je takšna priložnost na kategorizacija filmov povsem dobro služila namenom tega prispevka.

1. Italijanska televizijska produkcijska hiša Lux Vide je v sodelovanju z več priznanimi evropskimi in ameriški televizijskimi hišami v zadnjem desetletju 20. stoletja izdala zbirko celovečernih igranih filmov o najbolj znanih svetopisemskih zgodbah. Gre za filme *V začetku, Abraham, Jakob, Jožef, Mojzes, Samson, David, Salomon, Jeremija, Eštera, Jezus, Pavel iz Tarza in Apokalipsa*. Večji del jih je bil narejen v obliki dvodelnih miniserij, tako da gre v praksi za 21 celovečernih filmov. Gre za eno največjih televizijskih serij v zgodovini, ki je bila s slovenskimi podnapisi izdana tudi v Sloveniji, in sicer pri časniku Večer in reviji Ognjišče.
2. V letu 2009 je režiser Ron Howard filmsko upodobil še en Brownov roman, in sicer *Angeli in demoni*, ki pa po odmevnosti ni dosegel svojega predhodnika, čeprav se odvija v Vatikanu in v osnovi govori o odnosu med Cerkvijo in znanostjo.
3. Več o tej temi je na voljo tudi v knjigi *Jezus in filmska kamera – leksikon kristološkega filma* avtorja Daria Edoarda Vigana, katere slovenski prevod je leta 2005 izdal župnijski urad Dravljje.
4. Bordwell, David in Thompson, Kristin (2001): "Zgodovina filma I". Slovenska kinoteka, Ljubljana, str. XIII.
5. Kavčič, Bojan in Vrdlovec, Zdenko (1999): Filmski leksikon. Modrijan, Ljubljana, str. 288.
6. Vigano, Dario Edoardo (2005): "*Jezus in filmska kamera – leksikon kristološkega filma*". Župnijski zavod Dravljje, Ljubljana, str. 20.
7. Mišljeni so celovečerni igrani filmi z versko tematiko, torej ne dokumentarni filmi in oddaje.
8. Več o tovrstnih filmih v Grace, Pamela (2009): "*The Religious Film*". Wiley-Blackwell, Chichester.
9. Več informacij na spletni strani <http://www.luxvide.it>.
10. Gibsonov *Kristusov pasijon* je bil deležen tudi kritik, češ da je antisemitski.
11. Povzeto po Rehar, Aljoša (2010): "Jezus" v Ognjišče, l. 2010, št. 1.
12. To potrjujejo tudi naslednje pripovedovalčeve besede v filmu: "Ta film prikazuje, kdo je Jezus in kaj je govoril ter storil – tako, kot je zapisano v Svetem pismu. V filmu igralec igra vlogo Jezusa. Noben človek ni vreden tega, toda film je bil posnet, da bi ljudje lahko spoznali Jezusovo življenje, se naučili kaj o njem in prejeli blagoslov, ki ga je Bog obljubil."
13. Povzeto po Rehar, Aljoša (2005): "Ben Hur" v Ognjišče, l. 2005, št. 11.
14. Povzeto po Rehar, Aljoša (2009): "Dvom" v Ognjišče, l. 2009, št. 2.
15. Vigano, Dario Edoardo (2005): "*Jezus in filmska kamera – leksikon kristološkega filma*". Župnijski zavod Dravljje, Ljubljana, str. 21.